

modra luč blešči svéti
ukazuje
svet ustvarja

bomo imeli žena sin
moč
jadro postaviti veter zapihati
na ognju kotlič segreti
tvoj jok sin
z lic zbrisati

okno odpreti
dih
brez modre luči
brez modre svetlobe
zadihati

Predrag
Matvejević

Prispevek h kritiki političnega govora*

Lotili se bomo političnega govora kot vprašanja kulture našega vsakdanjika. Danes smo bolj navajeni na drugačne odnose: moderna lingvistika (zlasti semantika), stilistika in informatika pripomorejo k temu, da je mogoče z vedno večjo natančnostjo raziskati in opisati postopke ter tipiko, frekvence ali *strukture* političnega govora. Rezultati teh znanosti omogočajo marsikatera nova tolmačenja.

Cilj te razprave ni v tem, da bi hotela prikazati zgodovino političnega govora od klasične politične retorike do današnjega dne, niti od francoske revolucije, ki je radikalno obnovila politično retoriko. Takšna raziskava, do kakršne doslej še ni prišlo, bi bila sicer zelo koristna.

Prav tako nas v tem trenutku ne zanima posebej splošna tipologija političnega govora. Zanimajo nas predvsem posebnosti političnega govora, povezanega z revolucionarnim gibanjem, z določenimi smermi marksizma in njihovimi deformacijami. Sklepi te raziskave se dotikajo tudi odnosov v samoupravljanju in njegovega političnega govora.

Kritika političnega govora je bržkone stara prav toliko kakor sam politični govor. V Leninovih *Zbranih delih* najdemo precejšnje število

* *Forum*, Zagreb, X. 1977.

kritičnih pripomb na račun »revolucionarne fraze«, »birokratskega blebetanja«, »načičkanih deklaracij«, »svečane frazeologije« in »razvlečenosti«, »vzvišenih« in »velikih besed«. Že leta 1917 napiše Lenin polemični članek *O škodljivosti fraz*, v katerem ironizira »efektne revolucionarne vzklike«, »strašni ton« in patetiko, ki spodbuja k temu, da bi se besedi *Revolucija* in *Vstaja* pisali z veliko začetnico (*»to je strašno, prav kakor pri jakobincih!«*).¹ V brošuri *Velika iniciativa*, ki jo je Vladimir Iljič napisal leta 1919, se je z enako silovitostjo spravil na soroden verbalizem intelektualistične vrste: *»Sledi frazerskega odnosa do vprašanj revolucije, odnosa, ki je značilen za buržoaznega intelektualca, lahko srečujemo na vsakem koraku tudi v naših vrstah.«*² Med drugim je poudaril značilno banalizacijo besede *komuna* (*»ki jo preveč poceni uporabljamo«*).³ Tisku je zameril (*Pravda*, 20. IX. 1918), ker uporablja tako številne fraze, ker večno *»ponavlja ista opažanja«*, piše *»uradniško, ne pa kot revolucionarni tisk.«*⁴

Kot vidimo, kritika političnega govora obstaja že zelo dolgo, vendar ni dovolj artikulirana. Treba je definirati ali vsaj opisati tip političnega govora, ki je njen predmet.

Ideološki govor ima splošnejši pomen od političnega: politični govor ni določen samo s posebnimi tehnikami rabe, ampak tudi s konkretnimi referencami na samo politiko — oblast, partijo, državo, administracijo in podobno. Znano je, da je imela vsaka revolucija ustrezen govor. Paul Lafargue je med prvimi analiziral jezikovne posebnosti francoske revolucije.⁵

Prav tako so raziskali tudi vpliv oktobrske revolucije na ruski jezik. V Jugoslaviji temu odnosu nismo posvečali posebne pozornosti, bržkone zaradi različnosti jezikov in posebne občutljivosti do teh vprašanj pa tudi zaradi prevlade tradicionalnih nacionalnih usmeritev v lingvistiki, ki so radi zapirali oči pred procesi jezikovnega zblíževanja v odporu in revoluciji 1941—1945.

Revolucionarni govor se pojavi pred samo revolucijo in spodkopuje govor vladajoče ideologije. *»Jezik, ki se je pojavil med leti 1789 in 1794, ni bil nov: ko prebiramo dela tujih avtorjev in knjige piscev, ki so jih imeli za »svobodoumne«, lahko v njih najdemo vse besede, ki so jih takrat vpeljali, razen majhnega števila tistih, ki so bile skovane po trenutni potrebi.«*⁶

Ta *predhodniški* govor se odlikuje po posebnih značilnostih. Kakor tudi druge vrste govora — to je jezika nasploh — vsebuje in izraža ustrezne družbene odnose in nasprotja. Hkrati pa presega obstoječe odnose in proji-

¹ V. I. Lenin, *Zbrana dela* v ruščini, IV. izdaja, zvezek 24, str. 507. Vsi Leninovi citati so iz te izdaje.

² Zvezek 29, str. 395. Nekatere od teh primerov sem si sposodil pri teoretiki ruskega formalizma Borisu Ejhenbaumu, ki je napisal zanimivo študijo z naslovom *Stilistične tendence Leninovega jezika*; pri nas je bila prevedena v reviji *Teka*, št. 4, Zagreb 1974.

³ Eodem loco, str. 398.

⁴ V članku *O značaju naših časnikov*, zvezek 28, str. 78.

⁵ Paul Lafargue: *La langue française avant et après la Révolution*, v reviji *L'Ère nouvelle*, št. 1—2, 1894. Ta študija je postala znana večini evropskih marksistov šele potem, ko jo je po avtorjevi smrti leta 1912 objavil Karl Kautsky v nemškem socialdemokratskem časopisu *Neue Zeit*.

⁶ Paul Lafargue, op. cit.

cira oblike nove družbe. Ta projektivnost je vzrok različnih antinomij: po eni strani kritika meščanske družbe, po drugi strani pa govor (o socializmu), ki ni osnovan na dejanski socialistični izkušnji, temveč prav na kritiki meščanske družbe in na njenih podmenah; podoben primer je tudi govor, ki ga prevzema komunizem kot paradigmatsko perspektivo, vendar pa se mora prilagoditi pragmatiki začetnih obdobj socialistične graditve, z omejenimi ekonomskimi, demokratskimi in kulturnimi možnostmi. Razlika med konkretnimi danostmi in proklamiranimi cilji, dvojnost njihovih odnosov in neuskklajenosti v izrazu prav lahko pripeljejo do abstraktnosti: do inflacije samega govora.

Od prejšnjega stoletja do zdaj je marksizem deloval subverzivno glede na različne oblike ideologije buržoazne družbe in na njihov govor. Iz metodoloških razlogov je v tej razpravi koristno razlikovati nekaj ravni samega marksizma, to je načina, kako naj Marxovo misel razumemo in rabimo. Najbolj razširjen je bil — lahko ga tako imenujemo — *aktivistični marksizem*: se pravi njegova popularna različica, ki je določala položaj delavskega razreda in nudila delavskemu razredu program akcije (v *Komunističnem manifestu*, kjer je vloga takega tipa *aktivističnega marksizma* največja in se izraža kot »razumevanje pogojev, toka in splošnih rezultatov proletarskega gibanja« ter »dejanskih odnosov obstoječega razrednega boja«). Druga raven ima *publicistično-polemičen* značaj (ponazarjajo ga številni primeri od *Nemško-francoskih letopisov* in *Bede filozofije* prek *18. brumaira Louisa Bonaparteja* do *Kritike Gothskega programa* in *Državljsanske vojne v Franciji*). Tretja raven je *ekonomsko-tehnološka*: to je kritična analiza proizvodnih odnosov v kapitalistični družbi (*Kapital*, *Prispevek h kritiki politične ekonomije* in podobna dela). Četrto raven lahko označimo kot *antropološko-filozofsko* (pod pogojem, da besedo *filozofski* razumemo v najširšem smislu). *Antropološko-filozofska* zasnovanost označuje vse ravni izvirnega marksizma, v posameznih delih pa močneje poudarja kritiko filozofije in ideologije, oblikuje mišljenje spremembe sveta (npr. *Ekonomskopolitični rokopisi*, *Nemška ideologija*, ter seveda spet in predvsem *Kapital*). Samo po sebi se razume, da omenjenih ravni ni mogoče ločiti ene od druge. Delo, kakor je *Kapital*, omogoča različna branja, od povsem preprostega, *aktivističnega*, do osnovnega, *antropološkega*.

Ta pogojna delitev omogoča, da pridejo do izraza določeni odnosi v samem marksizmu in da se jasno razločijo različne »uporabe« marksističnega diskurza. Večina del poudarjenega *antropološko-filozofskega* značaja ni dokončanih ali pa za življenja Marxa in Engelsa niso bila objavljena. To dejstvo je v določeni meri olajševalo redukcije t. im. dogmatskega marksizma, ki je posamezne ključne pojme puščal v oklepaju celo dolgo po objavi ustreznih tekstov iz zapuščine (npr. pojem *alienacije*, ki ga stalinisti ignorirajo; podobno je z *ideologijo* — ne samo da je niso razumeli kot *izkrivljeno zavest* ali kot *camero obscuro* iz *Nemške ideologije*, ampak so celo v pozitivnem smislu govorili o »marksistični ideologiji«!). Vse do najnovejših dni smo lahko videli, kako delujejo različne oblike *ekonomsko-tehnoloških* vulgarizacij, svojevrsten socio-ekonomizem, ki je dolgo časa (deloma že v Drugi internacionali) zavzemal največji prostor teorije, ki se je izdajala za marksistično. V sami praksi, kjer *aktivistični marksizem* ni bil pod neposrednim stalinističnim nadzorom, mu je uspelo ohraniti svoj revolucionarni pomen.

Stalinizem je najprej v SZ, potem pa tudi drugod z značilno spojitvijo tega *aktivističnega marksizma* z *ekonomsko-tehnološkim* in *publicističnim* tipom (slednji je bil povsem oropan izvirne marksistične kritičnosti) ustvaril neke vrste aparatsko in birokratsko ideologijo, jo vpeljal v partijsko in družbeno življenje, prenesel v učne knjige, vsilil šolam in razširil z vsemi komunikacijskimi sredstvi. (Lahko je ugotoviti, kako so bila v takih zoženih in osiromašenih okvirih *ekonomistična* in *aktivistična* razumevanja povsem neprimerna za analize v umetnosti, literarni teoriji, kritiki in kulturi nasploh.) Te redukcije so delovale na določen politični govor in ga tudi oblikovale. Funkcionaliziral se je in omejil na ozek program stereotipov in klišejev, ki jih vsi dobro poznamo.

Vrnimo se spet k izvirom, kajti stvari niso tako preproste, kot smo jih tu namenoma shematizirali. Marxov jezik vsebuje raznovrstne sestavine: heglovske pojme in na splošno besednjak nemške klasične filozofije, ki je bila predmet njegovega izpodbijanja; terminologijo ekonomije in politične ekonomije, ki sta se v prejšnjem stoletju hitro razvijali (koristno bi bilo z vzporedno analizo prikazati, kako so ekonomski pojmi nastajali v posameznih jezikih in se potem prenašali ter prilagajali na relaciji Anglija — celinska Evropa); socialnopolitično in znanstveno besedišče, ki je bilo v rabi od Enciklopedije in razsvetljenstva do pozitivizma, kakor tudi leksiko utopičnega socializma in revolucionarnih dogodkov od 1789. leta prek 1848. do 1871. leta.

Osnovni marksistični projekt je skušal biti predvsem *znanstven*. Ta njegov značaj je bil poudarjen v *Kapitalu*, skupaj z njegovo osnovno razliko v odnosu do drugih, utopičnih in ideoloških socialističnih projektov. Marxov tip analize kakor tudi njegov izraz imata značaj znanstvenih del. Njegov stil pa ima določene estetske značilnosti v širšem pomenu besede:⁷ nagnjenje k metaforam, spretnost v igri besed in antitezi, zelo poudarjena sposobnost polemike (celo pamfleta), natančnost izraza, preglednost razlage, čut za kompozicijo celote: »*Ne morem se odločiti, da bi karkoli objavil, preden ni vse končano. Ne glede na njihove pomankljivosti je odlika mojih del v tem, da so umetniška celota, to pa dosežem s tem, da sem zvest svojemu načelu in jih ne objavim prej, preden jih popolnoma ne dokončam.*»⁸

To je torej razlog, zakaj precejšen del Marxovih tekstov ni bil dokončan niti objavljen za njegovega življenja. Dve epizodi iz njegove biografije sta v tem pogledu izredno značilni. »*Državljana Karla Marxa*« je resolucija centralnega ukomiteja v Bruslju 24. I. 1848. leta opomnila, da bo proti njemu »*ustrezno ukrepala*«, če bo še naprej zavlačeval z redakcijo *Komunističnega manifesta*, ki mu je bila zaupana.⁹ Avtor je za ta temeljni program delavskega razreda hotel najti ustrežnejše in trajnejše formulacije. Ko je ob neki drugi priložnosti Lassalle v Nemčiji našel založnika za *Prispevek h kritiki politične ekonomije*, se je avtor, ki ga je bil sam zaprosil za to uslugo, opravičeval zaradi zamude in pri tem poudaril, da delo ne glede na

⁷ Podrobneje je opisal Marxov slog Ludovico Silva v tekstu *Osnovne posebnosti Marxovega sloga* (prevedeno v reviji *Teka*, št. 4, 1974). Glej tudi delo istega avtorja *Stilistični pregled Marxovih del* (*Delo*, št. 5, 1977, Beograd).

⁸ Marx in Engels: *Korespondenca*, 31. VII. 1865.

⁹ David Borisovič Rjazanov, ustanovitelj *Inštituta Marxa in Engelsa* v Moskvi poudarja prav ta poučni primer v svojih predavanjih leta 1922, ki so zbrana v zelo homogeni študiji *Marx in Engels*. (glej prevod v založbi BIGZ, str. 60—61).

težke materialne in zdravstvene razmere najbolj zavlaučuje njegova »skrb za slog«.¹⁰

Marxov izraz ima značilnosti kultivirane intelektualnosti (ne pozabimo na njegove začetne pesniške ambicije). Vsekakor ni mogel nikoli spodbujati vulgarizacij marksoidega političnega govora. Tega ni počel niti Lenin, pa naj si o tem mislijo karkoli, tako danes kot včeraj, tisti, ki razsojajo po delih in katehetskih izborih, v katerih le težko pride do veljave celoviti razmah delovanja. Govor Vladimira Iljiča — Leninov slog pisanja ima celo poudarjene govorne črte in intonacije — preseneča z edinstveno konkretnostjo in redukcijo na najpomembnejše, s skladnostjo besed in dejanj. Vse, kar je napisal ali povedal, je prav nagonsko usmerjeno k praksi. Metafor skoraj ne pozna, zato pa je pri njem veliko svežih in ostrih besed iz vsakdanjosti, ki razbijajo enoličnost. Ponekod se pojavi kaka formula, vendar nikjer in nikoli »frazza«. O tem pravi Boris Šklovski: »Kadar Lenin pri svojem agitacijskem delu uporablja formule, ravna z njimi tako, da se ne utrjujejo (. . .) Njegov slog razstavlja revolucionarno frazo, nadomešča tradicionalne besede s sinonimi iz vsakdanjega življenja.«¹¹

Trocki je znan kot eden najboljših govornikov oktobrske revolucije. Tudi on se je odločno postavil proti vsem oblikam frazerstva, izražal se je živo in zanosno, s poudarjeno intelektualnostjo, v kateri je bilo čutiti redko literarno kulturo avtorja *Književnosti in revolucije*. V svoji monografiji o življenju in delu Trockega Isaac Deutscher ponuja primerjavo, morda do neke mere sporno, med govorom Leva Davidoviča in Vladimira Iljiča: »Vulkanska strast Trockega in njegov sočni jezik sta presunila duše ljudi tako, kot jih ni mogla presuniti Leninova jedrnata, didaktična proza« . . . »Lenin je (po letu 1917, op. P. M.) poslušal zgovorne tirade z odobravanjem in celo navdušenjem, obenem pa tudi s trohico tiste nelagodnosti, ki jo občuti mužik, ko posluša mestno leporečnost.«¹²

Tudi Buharin je bil človek izjemne vsestranskosti, ki se je širila od ekonomskih znanosti vse do poetike (njegov referat na I. kongresu sovjetskih pisateljev je eden od najzanimivejših). Tudi drugi prvaki oktobrske revolucije — Sverdlov, Kamenjev in Zinovjev, Dzeržinski in Ordžonikidze — so bili superiorne osebnosti, ki so znale izraziti globlji smisel revolucionarne vsebine. Zelo značilno je, da je bil eden od najbolj nespretnih publicistov in govornikov Stalin. Med govorenjem se je zapletal, dolgo časa je ruščino govoril z močnim gruzinskim naglasom, njegovi prvi članki (poznejše so brzkone pilili uradniki) so polni banalnosti aparatčika. Nekaj pesmi, ki jih je objavil kot mladenič, jasno kaže, da ni imel niti malo literarne nadarjenosti. Sicer pa tu ne gre za književnost!

In kaj je končno vzrok, da je tip političnega govora, o katerem teče beseda, postal tako okoren, suhoparen in stereotipen?! Ostanimo še za trenutek pri izviri. XIX. stoletje je razvilo značilno socialno publicistiko.¹³ Enciklopedisti so zapustili pomembne vzore te vrste pisanja. V Rusiji šest-

¹⁰ Pismo Lassallu, 22. XI. 1858.

¹¹ Boris Šklovski, *Lenin kot dekanizator* (v *Teki* št. 4, 1974). Poleg Šklovskega in Ejhenbauma je o Leninovem slogu pisal tudi formalistični teoretik Boris Tomáševski: *Konstrukcija Tez* (prevedeno na istem mestu).

¹² Isaac Deutscher: *Trocki*, I. del, str. 201—202, zal. *Liber*, Zagreb 1976.

¹³ Izraz *publicistika* je v navadi v politični terminologiji germanskih in slovanskih jezikov, nekateri romanski, denimo francoski, pa ga še vedno niso sprejeli.

desetih let je Pisarev (poleg znanega »uničenja estetike«) zahteval podreditev literarnega ustvarjanja znanstvenemu duhu, kar je pozneje po njem prevzel tudi prvi jugoslovanski teoretik socializma Svetozar Marković in skušal prenesti v Srbijo. Na eni strani pozitivistično-scientistična strogost (*znanstveni socializem*), na drugi strani pa publicistična neobveznost — takšen stik kaj lahko postane protisloven.

Razmerje med znanstvenim in publicističnim se spreminja od avtorja do avtorja, pogosto pa celo pri enem samem avtorju. Pri Plehanovu zanimanje za teorijo in intelektualnost prevladujeta nad publicističnim političnim žurnalizmom, podobno kot pri Marxovih in Engelsovih tekstih. Podobno je tudi z Mehringom. Še v večji meri bomo ta odnos pozneje srečali pri Lukácsu: teoretski diskurz, odmerjen in brez metafor.

Publicistika se je razširila v evropski socialnopolitični kulturi (na poseben način tudi v ameriški). Voditelji, teoretiki in nasploh pomembni člani delavskega gibanja pišejo članke, brošure in knjige, ki so bolj ali manj publicistično opredeljene: taki so primeri Proudhona in Lafargua, Sorela in Jaurès, kljub vsem nezdružljivim razlikam med njimi. Engels, Dietzgen, Kautsky, Bernstein so prav tako, vsak po svoje, ob raznih priložnostih publicisti. V ruski politični misli je plejada, ki poteka od Černiševskega, Dobroljubova in Pisareva prek Plehanova do Lenina, Trockega, Buharina in drugih, zelo zavestno prakticala različne oblike publicistike: primerjava njihovega jezika z jezikom ruskih idealističnih mislecev od Vladimirja Solovjeva, Leontjeva, Fjedorova, P. Strujeva do Berdjajeva ne razkriva samo bistvene razlike, ampak odkriva tudi artikulacijo povsem novega političnega govora, po katerem je bilo v negibni in zaostali carski Rusiji čutiti veliko potrebo. Podobno kakor v Franciji v XVIII. stoletju nastopi tudi tu revolucionarni govor pred revolucijo.

Publicistika, o kateri teče beseda, je bila svojevrstna šola, v kateri so prekalili svoja peresa številni voditelji delavskega razreda: Marx in Engels v *Renskem listu*, Kautsky v *Neue Zeit*, Plehanov v *Zori* in *Iskri* (občasno tudi v *Neue Zeit*), Lenin predvsem v *Iskri* in pozneje v *Pravdi*, Gramsci v *Ordine nuovo*, ter še številni drugi levi publicisti v listih, kot so *Vorwärts*, *Rote Fahne*, *Humanité*, *Daily Worker*, *Žen Min Ži Bao*, *Unità* . . . (v Jugoslaviji delavski in komunistični listi kot *Radničke novine*, *Borba*, *Proleter*, *Komunist*, *Plamen*, *NIN* in drugi).

V publicističnih delih prideta hkrati do veljave tako teorija kot praksa: razširjajo ali vulgarizirajo ustrezne teoretične ideje, vendar pa sama niso teorija; usmerjena so k praktičnim vprašanjem, čeprav niso praksa v običajnem pomenu besede. Buharin je govoril o *teoriji-praksi*. Današnja teorija lahko definira publicistično delovanje kot svojevrstno *prakso pisanja* socialnega pomena, zlasti zveza med političnim govorom in načinom, kako se politizira ali ideologizira samo pisanje: enaki so motivi, sorodne tematizacije in obrazci, analogen je tudi slog v najširšem pomenu te besede. Publicistični spis se obrača naravnost k svojemu občinstvu, ki sega od krožka do masovnega mitinga. Ta govornost ustvarja značilne postopke in oblike izražanja (naj med drugim omenimo rabo izrazito pogovornih fraz, kot so: »treba je reči«, »treba je poudariti«, »posebej bi radi podčrtali«, »omeniti je treba«, ne smemo pozabiti« ipd.; opazno je tudi poudarjanje posameznih besed s pogosto rabo kurziva, ali pa še bolj, z narekovaji, ki ne označujejo

samo pravih navedkov, ampak tudi odmeve stvari, ki so omenjene v širšem kontekstu).

Mogoče je sestaviti tipologijo vrst ali oblik publicistične literature: od »zapiska« do polemičnega članka, eseja ali razprave, od političnega govora (verbalnega) do »nastopa« in »referata«, tu so še »spomenice«, »manifesti«, »teze« in »sklepi«, zapisniki«, »odloki« in »resolucije«, »programi« in »kritike programov«, »razglasi«, »plakati« in politično-tematske »brošure« (brošura je tu tehnični termin, ki določa tudi ustrezno lotevanje vsebine). Takšno tipologijo bi bilo treba temeljito obdelati, kar pa doslej, vsaj kolikor mi je znano, še ni bilo storjeno.¹⁴

Leve publicistike pa seveda niso pisali samo ideologi in politični prvaki delavskega gibanja, ampak tudi najrazličnejši sindikalisti in aktivisti, ponekod tudi navadni delavci, ljudje, različni tako po izobrazbi kot po spretnosti peresa. Vsak militantizem nagiba k poenostavljanju in izenačevanju. Proces obrabe govora (v verbalni in pisani obliki), povečanja frekvence posameznih besed in konstrukcij ter oblikovanja ustrezne frazeologije je nujno vplival na različne ravni marksističnega političnega govora. Širjenje zavesti o položaju delavskega razreda in o potrebi strategije njegovega osvobajanja je zahtevalo, da se stvari neprenehoma razlagajo in vztrajno ponavljajo. V levi publicistiki se ni bilo mogoče — niti ni nihče poskušal — izogniti določeni ponavljalni eksplikativnosti, neke vrste tautologiji. Slogovne okrase in poudarjeno eleganco so imeli za meščanski lastnosti.

Mogoče je pretirano reči, da se je na levi kar po pravilu pisalo slabo, vendar je gotovo, da se je v veliki večini pisalo brez »skrbi za obliko«. Zvrst, ki je morda še najbolj gojila slog, je bil pamflet. Marxov *18. brumaire Louisa Bonaparteja* je vzor izrednega pamfletizma. Anarhisti so se izkazali za najspretnjše pamfletiste na levi. Vendar je tudi v tej zvrsti meščanska desnica v večini dežel »pisala bolje«: Lafarguova *Religija kapitala* se ne more meriti z Maurrasovimi nacionalističnimi pamfleti in njihovo literarno vrednostjo, prav gotovo pa ne s strašnimi Célinovimi *Bagatelami za neki pokol*.

V Nemčiji je bil po glagolu *murksen* (slabo, brez volje kaj narediti) narejen izraz *murksist*, ki označuje določeno vrsto marksoidov in njihov način pisanja. (Brecht je v svojih dnevniških zapiskih rad uporabljal ta izraz, kadar je govoril o raznih publicističnih tekstih »*murksistov*«.)

V Rusiji so razsežnosti ideoloških kampanj in intenzivnost propagande pripeljale do skrajne inflacije političnega govora. (Težko je reči, koliko je k temu prispevala tudi določena »*antipatija ruskega naroda do vsega, kar spominja na okrase ali retoriko*«, o čemer govori Berdjajev.)¹⁵ V eseju *Ideologija in kritika* sem opozoril na tipe *ideološkega govora*, ki jih je stalinizem pošastno karikiriral. Podobne obrazce srečujemo tudi v temu ustreznem političnem govoru: mitologizacija pojmov, kot so partija, množice, narod, napredek i. pd.; manihejske delitve in posplošena vrednotenja (na eni strani je vse pozitivno, na drugi pa vse negativno); ritualno hvaljenje lastnih dosežkov (litanijski in hagiografski slog); prikrivanje pomanjkljivosti

¹⁴ O tem podrobneje govorim v eseju *Leva publicistika in kritični esej*, iz katerega sem tudi prevzel nekatere navedke.

¹⁵ Nikolaj Berdjajev: *Les sources et l'essence du communisme russe*, Gallimard, Idées, str. 224.

in neuspehov za splošnimi formulacijami; katehetsko sklicevanje na avtoritete; hierarhični duh . . .

Vsi ti pojavi seveda niso povezani samo s stalinizmom, niti izključno z današnjimi časi. Zaratustra je govoril, da ljubi tistega, ki »ima čist pogled in ki pošteno govori« (»redlich redet«). Znani so nam tudi številni meščanski politični rituali (»star sistem« v politiki, *marketing* predsedniških volitev v ZDA, svojevrsten *show business* meščanskih politikov, retorika tehnokratskega reformizma, krščanske demokracije i. pd.). Tudi ti imajo svoje številne in učinkovite govorne postopke, vendar nas zdaj ne zanimajo.

Aktivistični govor mora biti že po svoji naravi preprost in skupen. Načela *monolitnosti* in *homogenosti* so zahtevala enoten govor, s čim manj razlikami in razmiki, brez distance. Po revoluciji (se pravi po prevzemu oblasti) pride revolucionarni politični govor v skušnjava, da bi postal *uradni govor*. Njegova ponavljalna in tavitološka raba, ki je bila v predrevolucionarnem obdobju do neke mere nujna, se lahko v vsakem trenutku spremeni v demagogijo, propagando ali indoktrinacijo. Če se mu ne uprejo dovolj močne posebnosti (pravica do posamične besede, do individualnega govora), se ustali in institucionalizira jezik, v katerem *označevalci* (signifiants) ne napeljujejo več na *označeno* (signifié), kjer se trga naravna vez med besedami in stvarmi, kjer se manipulira s stvarmi s pomočjo besed. Tako nastane avtoritarni politični govor brez identitete, svojevrsten mitični govor.

Roland Barthes ugotavlja, da »pravi revolucionarni jezik ne more biti mitičen jezik. Revolucija se definira kot katarzično dejanje, ki razkriva politični naboj (*charge*) sveta: revolucija *d e l a svet in v tem delanju je funkcionalno vsrkan njen jezik, ves njen jezik.*«¹⁶ Kljub vsej zapeljivosti navedene definicije je treba dodati, da šele revolucionarna praksa razsoja, kdaj je določen jezik zares revolucionaren in kdaj ne. Isti tip govora (enak ali analogen po svojih konstitutivnih elementih) je lahko ob eni priložnosti revolucionaren, ob drugi pa kontrarevolucionaren. Revolucija ni samo očiščenje: lahko uporabi vse, kar ji v določeni priložnosti lahko koristi, vključno tudi mit in mitični govor. Treba se je osvoboditi vsake eshatologije, če hočemo njen prostor dosledno do konca. Iluzorno bi bilo misliti, da spremeniti govor pomeni hkrati že tudi spremeniti svet, čeprav je gotovo, da brez spremenjenega govora ni spremenjenega sveta.

Mistifikacija političnega govora ima praviloma največ možnosti tam, kjer je raven kulture nižja, demokratske tradicije pa manjše, kjer javne institucije prevzemajo funkcije javnega mnenja. (Primer Hitlerjeve Nemčije pa vseeno dokazuje, da se lahko tudi v deželi z večjimi kulturnimi tradicijami zgodijo podobne stvari, in to v najbolj katastrofalnih oblikah.) Enoličnost političnega govora kaže na temu ustrezni družbeni konformizem. Stalinistična represija ni prizanesla prav nobeni vrsti govora: njene posledice se kažejo na vseh ravneh, na ravni filozofije, kritike, znanosti, književnosti itd. Institucionalizirani »marksizem« morda pri vsem tem niti ni potegnil najkrajše. Bulgakov je v *Mojstru in Margareti* spretno sugeriral omejitve pisatelja, nad katerim gospoduje govor *vladajoče ideologije*: takšna sta Mihail Aleksandrovič Berlioz, sekretar *Massolita*, in Ivan Nikolajevič Bezdomni, priložnostni pesnik, čigar razum in beseda sta značilno prizadeta s »*shizofrenijo*« in »*alkoholizmom*«. Ko je Tvardovski predstavil Buninova *Zbrana dela*,

¹⁶ Roland Barthes: *Mythologie*, str. 234, Éd. du Seuil.

ki so leta 1965 v Moskvi dobila dovoljenje za izid, je v uvodu izrazil svojo »zaskrbljenost« nad pomanjkanjem splošne skrbi za izraz. Urednik *Novega mira* je pokazal na Bunina kot na zadnjega predstavnika klasične ruske proze in obenem kot na primer, ki si ga je treba zapomniti, »če nočemo zavestno pristati na znižanje zahtev po mojstrstvu, na kultiviranje sivila, brezjezičnosti (bezjazičnosti) in brezosebnosti.«¹⁷ Na začetku dvajsetih let je formalistični teoretik Tomaševski opozarjal: *Ni mogoče nekaznovano uporabljati žurnalističnega sloga.*« Zelo pogumno (in daljnovidno) je predlagal, naj se »obdela normativna retorika.« Babelj, ki je ostro opazoval stvari, je deset let pozneje dognal, da se *banalnost izenačuje s kontrarevolucijo.* V času »grobih kršitev socialistične zakonitosti«, kakor je uradni govor imenoval stalinske čistke, je imela kontrarevolucionarna represija dovolj razlogov, da je likvidirala pisatelja, ki si je drznil razkriti njen jezik, se pravi njeno bistvo. Deformacije političnega govora so najbolj očitne v sivilu tiska (skrajno omejena ali tendenciozna informacija je v neposrednem odnosu z ustreznim tipom govora), v priročnikih na vseh ravneh, ki so natlačeni s citati avtoritet, v katehetskih brošurah, prirejenih za oblikovanje zavesti po vnaprej določenih pravilih. Tam, kjer je jezik odtujen, zbirokratiziran in šablonski, ni mogoče pričakovati novih in plodnih idej: »Ideje se ne preobražajo v jezik,« je pisal Marx, »tako, da bi se njihova posebnost zgubljala in da bi njihov družbeni značaj obstajal poleg njih v jeziku kakor cene poleg sužnjev. Ideje ne obstajajo ločeno od jezika...«¹⁸

Pojavi, o katerih teče beseda, so se v večji ali manjši meri širili skoraj povsod po svetu. (Že prej je bilo rečeno, da nas ob tej priložnosti ne zanimajo meščanski politični govor in njegove perverzije.) Tudi na Kitajskem smo bili priče političnega rituala, ki je do skrajnih razsežnosti karikiral določene lastnosti revolucionarnega govora, in to najnižje, najbolj nepomembne lastnosti. Glasila in skupine, ki so bili prinašalci in zagovorniki stalinizma v Evropi, so se težko osvobajali rutine, mišljenja in sloga analognega tipa, v zadnjem času pa so se stvari vseeno premaknile na boljše. Tudi govor posameznih krogov *nove levice* ni bil imun za reificirano in ritualno deformiranje marksizma. Marcuse je v nekem pred kratkim objavljenem predavanju poudaril: »Nič ni marksističnim skupinam znotraj nove levice škodilo bolj kot njihove reificirane in ritualne formule propagande: takšen jezik je predpostavljala revolucionarno zavest, namesto da bi jo razvijal.«¹⁹

* * *

Popolnoma razumljivo je, da tudi jugoslovanski družbi ni prizaneseno pred obrabo političnega govora in njegovimi deformacijami. Kritične pripombe, ki jih tu navajamo, se v določeni meri tičejo tudi nas.

Za časa zadnje vojne v prvih povojnih letih je revolucionarna praksa upravičevala ostrino in poenostavljanja političnega govora (povezanega z aktivističnim marksizmom), ki se je v prvi deželi socializma degradiral že pred vojno. Začetek spora s Stalinom in Informbirojem je aktualiziral prve

¹⁷ Bunin: *Sobranije sočinienij*, I. del, uvod Tvardovskega, izd. Hudoževstvennaja literatura, Moskva 1965.

¹⁸ Marx: *Grundrisse* str. 79, Dietz Verlag, Berlin 1953.

¹⁹ Herbert Marcuse: *Poraz nove levice v Actuels*, izd. Galilée, Pariz 1976 (citirano po reviji *Marksizem v svetu*, št. 1—2, Beograd 1977, str. 378).

oblike kritike stalinističnega političnega govora. Opredelitev za samoupravljanje je porodila potrebo po novem govoru, ohranilo se je sicer še dosti starega, vendar so se odnosi in frekvence v njem spremenili, trde formule pa so se postopoma razkrajale. Iz raznih obzirov in zadržanosti se o tem ni pisalo ne v Jugoslaviji ne v drugih deželah, ki so se opredelile za socializem.

Vzporedno z začetki nastajanja samoupravnega terminološkega aparata so se začele pojavljati tudi grožnje restavracije posameznih oblik tako meščanskega kot dogmatskega političnega govora: liberalno-tehnokratskega, tradicionalističnega in nacionalističnega, birokratskouradniškega, neinform-birojevskega. Odpiranje meja in širjenje kulturnega obzorja (razne izmenjave, vplivi, prevodi itd.) sta omogočila konfrontacijo različnih mišljenj in izrazov. Marksistični diskurz je bil na trenutke odrinjen, le težko se je tajal in krepil po vseh znanih deformacijah (kakor sicer tudi drugod po svetu), premagovati je moral najrazličnejše ovire, od birokratsko-dogmatskih do malo-meščanskih.

Kritika političnega govora se je po navadi dogajala zunaj javnega prostora ali pa v sibiliskem jeziku, kakršnega še danes v mednarodnih okvirih uporabljajo privrženci določenega literarno-filozofskega žargona. Očitkov zaradi »fraz« pa vseeno ni manjkalo, celo v razmeroma ostri obliki in z najvišjih mest.²⁰ Potrebe po ideološkem boju v zaostali, večnacionalni deželi, majhna kultura pismenosti, ki so jo otežkočale tudi jezikovne razlike, opuščanje ruralnih tradicij, migracija prebivalstva, hitra urbanizacija (kdor menja okolje in se nauči novega jezika, še dolgo časa uporablja samo najbolj banalne klišeje), vse to je puščalo za sabo globoke sledi.

Na srečo je razširjena kritična zavest, ki na razne vrste primitivizma reagira z odrekanjem zaupanja ali posmehom (žal pogosto še vedno z napihnenostjo meščanskega porekla in elitistično superiornostjo). Prav žal nam je lahko, da nujne in ustrezne kritične reakcije ne prihajajo pogosteje do ravni javnega soočenja. Miroslav Krleža je v kratki skici svojih *Fragmentov iz dnevnika* mimogrede okrcal primitivnega političnega govornika, ki pred mikrofonom potegne iz žepa papirje z običajnimi »tristo besedami«. Tako kot drugod po svetu tudi pri nas avdiovizualni mediji banalizirajo izraz sporočil z enako učinkovitostjo, kot jih širijo. Politični govor se obrablja.

Terminologija jugoslovanskega političnega govora se je spreminjala, dopolnjevala ali popravljala (opuščen je bil, denimo, imobilističen izraz *neangažirane države*, ki so ga iznašli in sprejeli v Jugoslaviji, in zamenjali so ga ustreznejši pojmi: *neuvrščeni*, *neuvrščenost*). Oblikovanje potrebnih samoupravnih aktov in sporazumov združenega dela ne ustvarja zmerom že na samem začetku najbolj ustreznih formulacij. Včasih — po možnosti pogosteje — bi se bilo treba spomniti na Leninovo neprizanesljivo ironiziranje »Sipjaginovih okrožnic«, v katerih je »devet desetih izpolnjenih s kruhoborskimi praznimi marnjami!«²¹

Administrativnih papirjev seveda ne more nihče spremeniti v privlačno branje. Praktični, operativni govor je nujnost in skoraj vsak poskus, da bi

²⁰ Tovariš Tito je že na začetku javnega obračuna s Stalinom na novinarje naložil več kritičnih pripomb: »Strašno sovražim fraze, zlasti pa, kadar se nagradi cela vrsta fraz... Ko izločiš fraze, potem ostane od tistega, kar je bilo povedano, zelo malo... Pisati morate jasno, preprosto in stvarno, ne pa nejasno, s frazami in suhoparno...« (O dolžnostih in nalogah novinarjev, Beograd, novembra 1949.)

²¹ *Zbrana dela*, zvezek V, str. 211.

ga stilizirali v okviru umetniških zahtev, po navadi pripelje do afektiranosti. Vseeno pa lahko skušamo čimbolj zreducirati in onemogočiti birokratsko stereotipijo na raznih ravneh: od urada in pisarne do publicistike in še naprej, povsod, kjer se politični govor širi in vsiljuje svoje obrazce v družbi, kulturi, umetnosti. Poslušamo veliko praznega govorjenja o samoupravnem povezovanju kulture in dela — praznega ne zato, ker vez med kulturo in delom ne bi bila bistvena, ampak zato, ker temu govoru večinoma ne uspe najti ustreznih artikulacij v odnosu do dejanske prakse. Podoben je primer »kulturne revolucije«, ki jo mnogi razumejo kot navadno parolo, tej pa nekateri zaneseni publicisti niso zmožni vdihniti nikakršne konkretnejše vsebine. To velja tudi za hagiografski odnos posameznih del npr. do vojne in zgodovine (tako leposlovnih in filmskih kot tudi zgodovinopisnih), pa tudi za poenostavljanje indoktrinacijskega tipa v raznih provincialnih učbenikih marksizma.

Tudi v samoupravni terminologiji niso vse formulacije enako ustrezno oblikovane. V ključnem pojmu *samoupravna interesna skupnost* npr., je nepotrebna, vsaj zdi se mi tako, dvoumna beseda *interesna* (zlasti, kadar prevajamo v tuje jezike, na kar je treba računati glede na zanimanje za samoupravljanje). Cilj samoupravljanja ni predvsem *interes* (kakšna vrsta *interesa?*), ampak — kot je bilo že velikokrat povedano — ustrezni odnosi med ljudmi, v delovnem kolektivu in družbi. V samoupravnem družbeno-političnem govoru je pogosto mogoče čutiti posledice preutrujenosti in površne naglice,²² ob katerih ima človek občutek, kot da so plod dolgih sestankov, preobremenjenih z dnevnim redom in kupi razmnoženih »materialov«!

V obdobju, ki je pred nami, bo treba iskati nove in popolnejše oblike *delitve dela*, v kateri bodo bolj prihajali do veljave posamezni *mandati*, zaupani skupinam ali osebam (seveda ne postavljenim, ampak izbranim in v vsakem trenutku zamenljivim nosilcem mandata): pretežno in predrago je za vsako odločitev sklicevati velike zборе samoupravljalcev, ki samo prekinjajo delo in razsipavajo energijo. Ne moremo vsi vsega! Manj samoupravnega sestankovanja in nepotrebnih administrativnih formalnosti bi pripeljalo do koncentracije energije in med drugim prispevalo k spontanejši obnovi političnega govora in govora nasploh.

Govor v samoupravni družbi bi moral postati političen na čisto nov način: čim bolj je samoupravljanje stvarno, tem uspešneje trga jezik iz rok državi in oblasti, birokraciji in aparatu, posredniškim institucijam, ki bi morale slabeti in *odmirati*. Proces graditve samoupravnih oblik družbe je v neposredni zvezi s procesom oblikovanja govora brez posredništva. Oslobojanje dela in osvobojanje besede gresta z roko v roki. V tem smislu je mogoče govoriti o *kulturi samoupravljanja*, prav tako kot govorimo o *poetiki govora*.

Ni moj namen skleniti to razmišljanje z nečim, kar bi se lahko zdelo utopično. Hotel sem samo obrniti pozornost na dejstvo, da je vprašanje političnega govora eno od osrednjih kulturnih vprašanj socializma.

Prev. J. Z.

²² Številne sintagme in pojmi niso najbolj srečno izbrani: tako npr. pri razlikovanju *naroda* in *narodnosti* ni dovolj upoštevan specifični pomen, ki ga je imela beseda *narodnost* že v prejšnjem stoletju; prav tako poimenovanje *Muslimanov* v odnosu do *muslimanov* in brez določenih dvoumnosti.